

Kritika gothajského programu (Karl Marx, 1875)

Obsah:

- [Předmluva \(Friedrich Engels, 1891\)](#)
 - [Dopis Brackovi \(Karl Marx, květen 1875\)](#)
 - [Dopis Bebelovi \(Friedrich Engels, březen 1875\)](#)
 - [Poznámky k programu německé dělnické strany \(Karl Marx, duben - květen 1875\)](#)
-

Předmluva

Rukopis, který tu otiskujeme¹ — průvodní dopis Brackovi i kritika návrhu programu — byl roku 1875, krátce před gothajským slučovacím sjezdem², poslán Brackovi, aby s ním aseznámil Geiba, Auera, Bebela a Liebknechta a pak jej Marxovi vrátil. Protože sjezd strany v Halle³ otevřel ve straně diskusi o gothajském programu, myslím, že bych se dopustil zatajování, kdybych před veřejností nadále skrýval tento důležitý a možná nejdůležitější — doklad zasahující do této diskuse.

Rukopis má však ještě jiný, dalekosáhlejší význam. Je v něm poprvé jasně a pevně vyloženo Marxovo stanovisko ke směru, jímž se dal Lassalle hned na začátku svého působení, a to jak pokud jde o Lassallovu ekonomické principy, tak i pokud jde o jeho taktiku.

Bezohledná britkost, s níž je tu návrh programu rozcupován, neúprosnost, s níž jsou vysloveny výsledky rozboru a odhaleny slabiny návrhu, to všechno dnes, po patnácti letech, už nemůže urážet. Vyložení lassallovci existují už jen v cizině jako ojedinělé trosky a gothajský program opustili v Halle dokonce i jeho vlastní tvůrci jako naprosto nevyhovující. Přesto však jsem tam, kde to věci nevadilo, vynechal několik ostrých, osobně zaměřených výrazů a úsudků a nahradil je tečkami. Marx sám by to také udělal, kdyby dnes rukopis uveřejňoval. Jeho místy prudkou mluvu vyprovokovaly dvě okolnosti. Předně jsme Marx i já srostli s německým hnutím těsněji než s kterýmkoli jiným; rozhodný krok zpátky, který se projevil v tomto návrhu programu, musel nás proto zvláště silně rozhořčit. Za druhé jsme tenkrát, sotva dva roky po haagském kongresu Internacionály⁴, vedli velmi urputný boj s Bakuninem a jeho anarchisty, kteří na nás svalovali odpovědnost za všechno, co se dělo v dělnickém hnutí v Německu; museli jsme tedy očekávat, že nám také budou | přičítat tajné otcovství tohoto programu. Tyto ohledy teď odpadají, a tím i ona místa ztrácejí svou naléhavost. Rovněž se zřetelem na tiskový zákon jsou některé věty naznačeny jen tečkami. Kde jsem musel volit mírnější výraz, dal jsem jej do hranatých závorek. Jinak je rukopis otištěn doslovně.

Londýn 6. ledna 1891

¹ „Kritika gothajského programu“ je po „Manifestu Komunistické strany“ a po „Kapitálu“ nejdůležitějším teoretickým dokumentem marxismu. Marx v něm odpověděl na všechny základní otázky, které se po Pařížské komuně dostaly na pořad dne v mezinárodním dělnickém hnutí. Aplikoval poučení z Pařížské komuny na podmínky proletářského třídního boje v prusko-

německém státě a tím pomáhal německé dělnické třídě při vypracování vědecky zdůvodněné strategie a taktiky. Rozvinul dále marxistickou teorii o státě a revoluci a formuloval poprvé myšlenku o dvou fázích komunistické společnosti.

Popudem k napsání Marxových „Poznámek k programu německé dělnické strany“ byl návrh programu budoucí sloučené Sociálně demokratické dělnické strany, který byl uveřejněn 7. března 1875 v listech „Der Volksstaat“ (orgánu eisenaušských) a v „Neuer Social-Demokrat“ (orgánu lassallovců). Tento návrh, obsahující mnoho nesprávných a nevědeckých tezí i řadu ústupků lassallovcům, byl přijat s nepatrnými změnami na slučovacím sjezdu v Gotě a později se stal známým jako gothajský program.

Marx psal svou kritiku návrhu gothajského programu v dubnu a začátkem května 1875. Poprvé vyšly jeho „Poznámky“ i průvodní dopis Willhelmu Brackovi Engelsevou zásluhou v týdeníku německé sociální demokracie „Die Neue Zeit“, čís. 18, 9. ročník, 1. sv., Stuttgart 1890-1891. K tomuto vydání připojil Engels svou předmluvu a zároveň provedl v Marxově rukopisu některé stylistické úpravy.

Český překlad je pořízen podle německého textu původního Marxova rukopisu tohoto dokumentu. Nepatrné stylistické úpravy, provedené Engelsem roku 1891, byly převzaty. Místa, která Engels vynechal a nahradil tečkami, jsou v lomených závorkách. — 5.

2 Na slučovacím sjezdu strany v Gotě, který se konal od 22. do 27. května 1875, došlo ke sloučení Sociálně demokratické dělnické strany (eisenaušských) a lassallovského Všeobecného německého dělnického spolku v Socialistickou dělnickou stranu Německa. — 5, 7.

3 První sjezd Socialistické dělnické strany Německa po zrušení zákona proti socialistům se konal v Halle od 12. do 18. října 1890. — 5.

4 Haagský kongres I. internacionály zasedal od 2. do 7. září 1872. Na tomto kongresu byl zakončen dlouholetý boj Marxe, Engelse a jejich spolupracovníků proti všem odrudám maloburžoazního sektářství v dělnickém hnutí. Rozbiječská činnost anarchistů byla odsouzena a jejich předáci byli z Internacionály vyloučeni. Usnesení haagského kongresu se stala základem pro pozdější vytvoření samostatných národních politických stran dělnické třídy v jednotlivých zemích. — 6.

Dopis Brackovi* (5. května 1875)

Milý Bracke,

až pročtete přiložené kritické poznámky ke slučovacímu programu, buďte tak laskav a dejte je k nahlédnutí Geibovi a Auerovi, Bebelovi a Liebknechtovi. Jsem zavalen prací a musím dělat daleko víc, než mi lékař dovolil. Proto pro mne nebyl žádný „požitek“ napsat tak dlouhé říkání. Ale bylo to nutné, aby si později přátelé ze strany, pro které je toto sdělení určeno, nevykládali špatně kroky, které budu muset udělat.

<Až skončí slučovací sjezd, uveřejníme totiž s Engelsem stručné prohlášení v tom smyslu, že se na tomto zásadním programu nijak nepodílíme a že s ním nemáme nic společného.>

Je to nezbytné, neboť v zahraničí je rozšířen názor, který nepřátelé strany velmi pečlivě živí — názor úplně mylný — že odtud tajně řídíme hnutí takzvané eisenšské strany. Ještě v nedávno vyšlém ruském spise¹ svaluje na mne například Bakunin odpovědnost <nejen> za všechny programy atd. této strany, <nýbrž dokonce i za každý krok, který učinil Liebknecht ode dne své spolupráce s lidovou stranou>².

Nehledě na to je mou povinností neuznat ani diplomatickým mlčením program, který je podle mého přesvědčení naprosto zavrženíhodný a stranu demoralizuje.

Každý krok skutečného hnutí je důležitější než tucet programů. Jestliže se tedy nedalo jít dál za eisenšský program³ — současné okolnosti to nedovolují — měla se prostě uzavřít dohoda o akci proti společnému nepříteli. Dělalí-li se však zásadní programy (místo aby se to odložilo na dobu, až se taková věc připraví delší společnou činností), vytyčují se před celým světem mezníky, podle kterých svět měří úroveň stranického hnutí.

Předáci lassallovců přišli, protože je k tomu poměry donutily. Kdyby se jim bylo předem jasně řeklo, že se na žádné čachrování se zásadami nepřistoupí, byli by se *museli* spokojit s akčním programem nebo s organizačním plánem společné akce. Místo toho se jim dovoluje, aby se dostavili vyzbrojeni mandáty, a tyto mandáty se jim uznávají za závazné, a tak se vydáváme na milost a nemilost těm, kdo sami potřebují pomocnou ruku. A aby tomu byla nasazena koruna, konají zase oni sjezd *před kompromisním sjezdem*, kdežto vlastní strana koná svůj sjezd až *post festum*. <Někdo se zřejmě chtěl obratně zbavit veškeré kritiky a nedat vlastní straně čas k přemýšlení.> Je známo, jak sám fakt sloučení dělníky uspokojuje, ale mýlí se, kdo se domnívá, že tento okamžitý úspěch není příliš draze vykopen.

Ostatně program nestojí za nic, i když si odmyslíme, že se v něm prohlašují za svaté lassallovské články víry.

<Pošlu vám v nejbližší době závěrečné sešity francouzského vydání „Kapitálu“⁴. Vydávání se na delší dobu zdrželo zákazem francouzské vlády. Tento týden nebo počátkem příštího týdne to bude hotové. Dostal jste předešlých šest sešitů? Napište mi též laskavě *adresu* Bernharda Beckera, kterému musím rovněž poslat závěrečné sešity.>

Knihkupectví „Volksstaat“ má zvláštní způsoby. Tak mi například dodnes neposlali ani jediný výtisk „Kolínského procesu proti komunistům“⁵

Se srdečným pozdravem

Váš Karel Marx

* K hlavičce tohoto dopisu připojil Marx poznámku: „*Notabene. Rukopis se musí vrátit do Vašich rukou, abych ho měl v případě potřeby k dispozici.*“

¹ Engels tu naráží na Bakuninovy výroky v knize „Gosudarstvennost' i anarchija“ [„Státnost a anarchie“], Úvod, díl II; kniha vyšla ve Švýcarsku roku 1873. Na neopodstatněnost Bakuninových obvinění poukázal Marx v konspektu jeho knihy (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 615 až 646).

² *Německá lidová strana* vznikla roku 1865 jako představitelka demokratické maloburžoazie a zčásti i buržoazie převážně jihoněmeckých států. Na rozdíl od národních liberálů vystupovala proti

hegemonii Pruska v Německu a prosazovala plán tzv. „Velkého Německa“, k němuž by patřily jak Prusko, tak Rakousko. Tato strana, která prováděla protipruskou politiku a hlásala všeobecně demokratická hesla, byla mluvčím partikularistických snah některých německých států. Propagovala myšlenku německého spolkového státu a zároveň vystupovala proti sjednocení Německa v jednotnou, centralizovanou, demokratickou republiku.

3 *Eisenašský program z roku 1869* (Program a stanovy Sociálně demokratické dělnické strany) byl přijat na celoněmeckém sociálně demokratickém dělnickém sjezdu, který se konal 7.—9. srpna 1869 v Eisenachu. Na sjezdu, jehož se zúčastnili také představitelé různých německých dělnických spolků z Rakouska a Španělska, byla založena Sociálně demokratická dělnická strana. Tím měla německá dělnická třída samostatnou revoluční stranu, opírající se o principy vědeckého socialismu. Tato strana vznikla v boji s Lassallovým oportunistem a pod rozhodným vlivem Marxe a Engelse. Její program byl vypracován v duchu požadavků Internacionály. Vůdcové a členové strany se také nazývali eisenašští

4 Jde o autorizovaný francouzský překlad I. dílu „Kapitálu“, který vycházel v sešitech v Paříži v letech 1872—1875.

5 „*Kolínský proces proti komunistům*“ — jde o Marxovu práci „Odhalení o kolínském procesu proti komunistům“ (viz Marx-Engels, Spisy 8, [zde](#)), kterou roku 1874 poprvé v Německu vydával na pokračování v Lipsku list „Volksstaat“ a kterou roku 1875 vydalo knižně vydavatelství listu.

Dopis Bebelovi¹ V Londýně dne 18.—28. března 1875

Milý Bebele,

dostal jsem Váš dopis z 23. února a mám radost, že se Vám fyzicky tak dobře vede.

Ptáte se mne, co soudíme o té historii se slučováním. Bohužel, byli jsme na tom stejně jako Vy. Ani Liebknecht, ani kdokoli jiný nám nic neoznámil, víme proto také jen to, co je v novinách, a tam nebylo nic, až asi před týdnem přišel návrh programu. Ten nás ovšem nemálo udivil.

Naše strana tolikrát podávala lassallovcům ruku k smíru nebo alespoň k dohodě, a Hasenclever, Hasselmann a Tölcke ji tolikrát a tak hanebně odmítli, že z toho každé dítě muselo usoudit: přicházejí-li tito pánové teď sami a nabízejí-li smír, pak jsou jistě zatraceně v úzkých. Protože ale známe charakter těchto lidí, je naší povinností využít této tísně a vymínit si všechny možné záruky, aby v dělnickém veřejném mínění znovu neupevnili své otřesené postavení na účet naší strany. Bylo by třeba je přijmout co nejchladněji a s nedůvěrou, sloučení by mělo záviset na tom, jak dalece jsou ochotni vzdát se svých sektářských hesel i své státní podpory a přijmout v podstatě eisenašský program z roku 1869² anebo jeho opravené vydání, přizpůsobené dnešní době. Naše strana se nemá od lassallovců po teoretické stránce, tedy v tom, co je pro program rozhodující, *vůbec co učit*, zato se mají lassallovci co učit od ní; první podmínkou sloučení je, aby přestali být sektáři, lassallovci, aby se tedy především zřekli všeléku státní podpory, ne-li docela, tedy aby ji uznali za podřadné přechodné opatření vedle mnoha jiných možných opatření. Návrh programu dokazuje, že naši lidé sice vůdce lassallovců stonásobně převyšují v teorii, ale vůbec na ně nestačí politickým chytráctvím; „čestní“ zase jednou těžce nalétli nečestným.

Za prvé se přejímá velkolepě znějící, ale historicky nesprávná lassallovská fráze, že proti dělnické třídě jsou všechny ostatní třídy jedinou reakční masou. Tato věta je správná jen v jednotlivých

výjimečných případech, například za revoluce proletariátu, jako byla Komuna, nebo v zemi, kde nejen buržoazie vytvořila stát a společnost podle svých představ, nýbrž kde po ní už i demokratická maloburžoazie provedla toto přetvoření do všech důsledků. Jestliže například v Německu patřila demokratická maloburžoazie k této reakční mase, jak potom s ní, s lidovou stranou³, mohla jít Sociálně demokratická dělnická strana po léta ruku v ruce? Jak je možné, že „Volksstaat“⁴ čerpá takřka celý svůj politický obsah z maloburžoazně demokratické „Frankfurter Zeitung“⁵? A jak je možné pojmut do tohoto programu ne méně než sedm požadavků, které přímo a doslova souhlasí s programem lidové strany a maloburžoazní demokracie? Mám na mysli sedm politických požadavků 1 až 5 a 1 až 2, mezi nimiž není ani jediný, který by nebyl buržoazně demokratický.⁶

Za druhé je pro přítomnost prakticky úplně popřen princip internacionalismu dělnického hnutí, a popírají jej lidé, kteří po pět let a za nejtěžších okolností tento princip slavnostně vyznávali. Postavení německých dělníků v čele evropského hnutí je *podstatně* založeno na jejich skutečně internacionálním postoji za války; žádný jiný proletariát by se nebyl tak dobře držel. A teď mají tento princip zapřít ve chvíli, kdy jej všude v cizině dělníci zdůrazňují tím víc, čím víc se vlády snaží potlačit jakýkoli pokus, aby se uskutečnil organizačně! A co potom ještě zbývá z internacionalismu dělnického hnutí? Chabá naděje — ani ne na pozdější spolupráci evropských dělníků k jejich osvobození — kdepak, nýbrž na příští „mezinárodní sbratření národů“ — na „Spojené státy evropské“ buržoů z Ligy míru!⁷

Nebylo samozřejmě vůbec nutné mluvit o Internacionále jako takové. Přinejmenším se však neměl udělat krok zpátky proti programu z roku 1869 a mělo se říci asi toto: *Ačkoli* německá dělnická strana působí *především* uvnitř státních hranic, které jsou jí dány (nemá právo mluvit jménem evropského proletariátu, zvláště pak ne prohlašovat jeho jménem něco nesprávného), je si přesto vědoma své solidarity s dělníky všech zemí a tak jako dosud bude i nadále připravena plnit závazky, které jí tato solidarita ukládá. Takové závazky existují, i když se strana zrovna neprohlašuje nebo nepovažuje za součást „Internacionály“, například pomoc při stávkách, zabraňování přísunu stávkokazů, péče o to, aby orgány strany informovaly německé dělníky o zahraničním hnutí, agitace proti hrozícím nebo propukajícím válkám za zájmy vlád, za takových válek postup podobný tomu, jaký byl vzorně prováděn v letech 1870 a 1871, atd.

Za třetí si naši lidé dali naoktrojovat Lassallův „železný mzdový zákon“, který se opírá o úplně zastaralý ekonomický názor, že totiž dělník dostává průměrně jen *minimum* mzdy, a to proto, že podle Malthusovy populační teorie je stále příliš mnoho dělníků (to byla Lassalova argumentace). Marx ovšem v „Kapitálu“ podrobně dokázal, že zákony, které regulují mzdu, jsou velmi složité, že podle poměrů převažuje brzy ten, brzy onen, že tedy naprosto nejsou železné, nýbrž naopak velmi pružné, a že se to vůbec nedá odbýt jen tak pár slovy, jak si to představoval Lassalle. Malthusiánské odůvodnění zákona, který Lassalle opsal od něho a od Ricarda (přičemž Ricarda zfalšoval), jak se například cituje z jiné Lassalovy brožury v „Dělnické čítance“ na straně 5,⁸ vyvrátil Marx podrobně v oddílu o „Akumulačním procesu kapitálu“⁹. Přijímá-li tedy někdo Lassallův „železný zákon“, hlásí se tím k nesprávné tezi a k nesprávnému odůvodnění.

Za čtvrté vytyčuje program jako *jediný sociální* požadavek lassallovskou státní podporu v docela nezastřené podobě, tak, jak ji Lassalle ukradl Buchezovi. A to v době, kdy Bracke už velmi správně prokázal naprostou nicotnost tohoto požadavku,¹⁰ když málem všichni, ne-li úplně všichni řečníci naší strany byli v boji s lassallovci nuceni proti této „státní podpoře“ vystoupit! Hlouběji se už naše

strana nemohla ponížit. Internacionalismus klesl na úroveň Amanda Goegga, socialismus na úroveň buržoazního republikána Bucheze, který tento požadavek razil *proti socialistům*, aby je vytlačil!

V nejlepším případě je však „státní podpora“ v lassallovském smyslu přece jen *jedním* z mnoha jiných opatření k dosažení cíle, což se tu označuje chabými slovy: „aby se razila cesta řešení sociální otázky“, jako by pro nás existovala ještě nějaká teoreticky *nevyřešená sociální otázka!* Řekne-li se tedy: Německá dělnická strana usiluje o odstranění námezdní práce a tím i třídních rozdílů zavedením družstevní výroby v průmyslu i v zemědělství, a to v národním měřítku; podporuje každé opatření, které vede k tomuto cíli! — pak proti tomu nemůže žádný lassalovec nic namítat.

Za páte, není tu ani zmínka o organizaci dělnické třídy jako třídy pomocí odborových sdružení. A to je velmi důležitý bod, protože toto je vlastní třídní organizace proletariátu, ve které vede své denní boje s kapitálem, ve které se školí a kterou dnes ani za nejhorší reakce (jako nyní v Paříži) nelze už úplně sprovodit ze světa. Protože tato organizace je i v Německu stále důležitější, bylo by podle našeho názoru nezbytně třeba pamatovat na ni v programu a ponechat pro ni pokud možno místo v organizaci strany.

V tom všem naši lidé lassallovcům ustoupili. A v čem ustoupili oni? Že v programu figuruje spousta celkem zmatených *čistě demokratických požadavků*, z nichž některé jsou ryze módní, jako například „zákonodárství prostřednictvím lidu“, které existuje ve Švýcarsku a působí víc škody než užitku, působí-li vůbec. *Správa prostřednictvím lidu*, to by tak ještě mělo smysl. Právě tak chybí první podmínka veškeré svobody: aby všichni úředníci byli za všechny své úřední výkony odpovědní každému občanu před obyčejnými soudy a podle obecného práva. O tom, že takové požadavky jako svoboda vědy, svoboda svědomí figurují v každém liberálním buržoazním programu a že se tady vyjmají trochu podivně, o tom se už ani nechci šířit.

Svobodný lidový stát se proměnil ve svobodný stát. Gramaticky vzato je svobodný takový stát, který je svobodný vůči svým občanům, tedy stát s despotickou vládou. Všechno tohle žvanění o státu by už mělo přestat, zvláště od dob Komuny, která už nebyla státem ve vlastním smyslu.

Anarchisté nám „*lidový stát*“ do omrzení vtloukali do hlavy, ačkoli už Marxův spis proti

Proudhonovi a později „Komunistický manifest“¹¹ přímo praví, že zavedením socialistického společenského řádu stát sám od sebe zaniká a mizí. A protože stát je jen přechodné zařízení, které v boji, v revoluci slouží k násilnému potlačení protivníků, je naprostý nesmysl mluvit o svobodném lidovém státu: Dokud proletariát ještě používá státu, nepoužívá ho v zájmu svobody, nýbrž aby potlačil své protivníky, a jakmile se může mluvit o svobodě, přestává stát jako takový existovat. Navrhovali bychom proto dát všude místo státu „*Gemeinwesen*“, dobré staré německé slovo, které může velmi dobře nahradit francouzské „*komuna*“.

„Odstranění veškeré sociální a politické nerovnosti“ je také velmi povážlivá fráze místo „zrušení všech třídních rozdílů“. Mezi různými zeměmi, kraji a místy bude vždycky určitá nerovnost životních podmínek, kterou bude možno zredukovat na minimum, ale nikdy ji nebude možno úplně odstranit. Obyvatelé Alp budou mít vždycky jiné životní podmínky než lidé v rovinách. Představa socialistické společnosti jako říše rovnosti je jednostranná francouzská představa, opírající se o staré heslo „svoboda, rovnost, bratrství“, představa, která měla své oprávnění ve své době a na svém místě jako stupeň vývoje, která však jako všechny jednostrannosti dřívějších socialistických škol by měla být dnes překonána, protože působí jen zmatek v hlavách a protože se už pro tuto věc našel přesnější způsob vyjádření.

Končím, ačkoli téměř každé slovo v tomto neslaně nemastně zredigovaném programu si zaslouží kritiku. Je to takový program, že bude-li přijat, Marx ani já se nebudeme nikdy moci hlásit k nové straně vybudované na tomto základě a budeme si muset velmi vážně rozmyslet, jaké stanovisko k ní máme — i veřejně — zaujmout. Považte, že v cizině připisují nám odpovědnost za kdekterý projev a čin německé Sociálně demokratické dělnické strany. Dělá to např. Bakunin ve svém spise „Státnost a anarchie“¹², kde na nás svaluje odpovědnost za každé neuvážené slovo, které vyřkl nebo napsal Liebknecht od založení časopisu „Demokratisches Wochenblatt“¹³. Lidé si totiž představují, že my to odtud všechno komandujeme, a přitom Vy víte stejně dobře jako já, že jsme se takřka nikdy ani v nejmenším nevměšovali do vnitřních záležitostí strany, a jestliže se tak stalo, pak jen proto, abychom podle možnosti napravili kopance, a to *jen teoretické*, které někdy někdo podle našeho názoru udělal. Uznáte však sám, že tento program je mezník, který by nás velmi snadno mohl donutit, abychom odmítli jakoukoli odpovědnost za stranu, která se k němu hlásí.

Celkem nezáleží ani tak na oficiálním programu strany jako na tom, co strana dělá. Ale *nový* program je přece vždycky veřejným vztyčením praporu a ostatní svět podle něho stranu posuzuje. Proto by rozhodně neměl být krokem zpátky, jakým je tento program proti eisenaušskému programu. Mělo by se přece také uvážit, co tomuto programu řeknou dělníci jiných zemí; jaký dojem vzbudí, že se všechen německý socialistický proletariát takto sklání před lassallovstvím.

Přitom jsem přesvědčen, že sjednocení na *tomto* základě nepotrvá ani rok. Mají se nejlepší hlavy naší strany propůjčit k tomu, aby ve svých projevech papouškovaly nazpaměť naučené lassallovské teze o železném mzdovém zákonu a o státní podpoře? Rád bych při tom viděl například Vás! A kdyby to i učinili, posluchači by je vypískali. A jsem si jist tím, že lassallovci lpí právě na *těchto* částech svého programu jako žid Shylock na své libře masa. K roztržce dojde; ale my tím z Hasselmanna, Hasenclevera, Tölcka a spol. znovu „uděláme čestné“; z roztržky vyjdeme my oslabeni a lassallovci posílení; naše strana ztratí svou politickou neposkvrněnost a nebude už nikdy moci neohroženě vystupovat proti lassallovským frázím, které si na čas sama vepsala na svůj prapor; a prohlásí-li potom lassallovci znovu, že oni jsou ta pravá a jediná dělnická strana a naši lidé že jsou buržoové, bude tu program, na kterém to budou moci dokázat. Všechna socialistická opatření v něm jsou od nich a naše strana do něho nevložila nic než požadavky maloburžoazní demokracie, kterou přece *také ona* v témž programu označuje za součást „reakční masy“!

Neodeslal jsem tento dopis, protože budete propuštěn na svobodu až prvního dubna na počest Bismarckových narozenin, a nechtěl jsem riskovat možnost, že by byl zachycen při pokusu o propašování. Právě došel dopis od Bracka, který má o programu také vážné pochybnosti a chce znát naše mínění. Pro urychlení posílám proto dopis jemu, aby si jej přečetl a abych to všechno nemusel psát ještě jednou. Nalil jsem ostatně čistého vína také Rammovi, Liebknechtovi jsem psal jen stručně. Neodpustím mu, že nám o celé té Věci neřekl *ani slovo* (zatímco Ramm a ostatní mysleli, že nás důkladně informoval), až už bylo takřka pozdě. Tohle sice dělal odjakživa — a proto jsme s ním měli tolik nepříjemné korespondence, Marx i já — ale tentokrát je to přece jen příliš silné, a *my s tím rozhodně nechceme nic mít*.

Snažte si to zařídit tak, abyste sem v létě přijel, bydlet budete ovšem u mne, a bude-li pěkné počasí, můžeme si na několik dní vyjet k moři, to Vám po tom dlouhém bručení jistě prospěje.

Srdečně Váš

B. E.

Marx se právě přestěhoval, bydlí 41, Maitland Park Crescent, Londýn, N. W.

1 Engelsův dopis Augustu Bebelovi z 18.—28. března 1875 obsahově souvisí s Marxovou „Kritikou gothajského programu“ a vyjadřuje Marxovo a Engelsovo stanovisko ke sloučení obou německých dělnických stran, eisenaušských a lassallovců, které se připravovalo na květen 1875. Bezprostředním popudem k napsání tohoto dopisu byl návrh programu budoucí sloučené Sociálně demokratické dělnické strany Německa, který byl uveřejněn 7. března 1875 v listech „Der Volksstaat“ (orgánu eisenaušských), a v „Neuer Social-Demokrat“ (orgánu lassallovců). Tento návrh, který obsahoval mnoho politicky nesprávných a nevědeckých tezí a řadu ústupků lassallovcům, byl přijat s nepatrnými změnami na slučovací sjezdu v Gotě v květnu 1875 (22.—27. května 1875) a později se stal známým jako gothajský program.

Marx a Engels uvítali sloučení obou dělnických stran, zastávali však názor, že zdravého, trvalého sloučení je možné dosáhnout jen na principiálním základě, bez ústupků lassallovcům. Engels proto kritizuje ve svém dopise Bebelovi, který měl být vůdcem eisenaušských (stoupenců marxismu), návrh gothajského programu a varuje eisenaušské před ústupky lassallovcům. Dopis byl poprvé uveřejněn až po 36 letech v Bebelově knize „Aus meinem Leben“ [„Z mého života“], 2. díl, Stuttgart 1911.

2 *Eisenaušský program z roku 1869* (Program a stanovy Sociálně demokratické dělnické strany) byl přijat na celoněmeckém sociálně demokratickém dělnickém sjezdu, který se konal 7.—9. srpna 1869 v Eisenachu. Na sjezdu, jehož se zúčastnili také představitelé různých německých dělnických spolků z Rakouska a Španělska, byla založena Sociálně demokratická dělnická strana. Tím měla německá dělnická třída samostatnou revoluční stranu, opírající se o principy vědeckého socialismu. Tato strana vznikla v boji s Lassallovým oportunismem a pod rozhodným vlivem Marxe a Engelse. Její program byl vypracován v duchu požadavků Internacionály. Vůdce a členové strany se také nazývali eisenaušští.

3 *Německá lidová strana* vznikla roku 1865 jako představitelka demokratické maloburžoazie a zčásti i buržoazie převážně jihoněmeckých států. Na rozdíl od národních liberálů vystupovala proti hegemonii Pruska v Německu a prosazovala plán tzv. „Velkého Německa“, k němuž by patřily jak Prusko, tak Rakousko. Tato strana, která prováděla protipruskou politiku a hlásala všeobecně demokratická hesla, byla mluvčím partikularistických snah některých německých států. Propagovala myšlenku německého spolkového státu a zároveň vystupovala proti sjednocení Německa v jednotnou, centralizovanou, demokratickou republiku.

Roku 1866 se k Německé lidové straně připojila Saská lidová strana, jejíž jádro tvořili dělníci. S lidovou stranou ji spojoval jen protipruský postoj a snaha dosáhnout spojenými silami národního sjednocení země demokratickou cestou. Toto levé křídlo lidové strany se dále vyvíjelo socialisticky. Většina strany se odtrhla od maloburžoazních demokratů a připojila se v srpnu 1869 k Sociálně demokratické dělnické straně (eisenaušských).

4 „*Der Volksstaat*“ [„Lidový stát“] — orgán německé Sociálně demokratické dělnické strany (eisenaušských); vycházel v Lipsku od 2. října 1869 do 29. září 1876, zpočátku dvakrát, od července 1873 třikrát týdně. List vyjadřoval názory revolučního proudu v německém dělnickém hnutí a byl stále pronásledován policií a vládou. Složení redakce se často měnilo, protože redaktoři byli

zatýkáni; vedení však zůstalo v rukou Wilhelma Liebknechta. Velký vliv na charakter listu měl August Bebel, vedoucí vydavatelství „Volksstaat“. Marx a Engels spolupracovali s listem od jeho založení. Poskytovali redakci neustále pomoc a systematicky přispívali k tomu, že si list uchoval revoluční linii.

Přes některé slabiny a chyby byl „Der Volksstaat“ jedním z nejlepších dělnických listů v sedmdesátých letech.

5 „Frankfurter Zeitung“ [„Frankfurtské noviny“] — zkrácený název listu „Frankfurter Zeitung und Handelsblatt“ [„Frankfurtské noviny a obchodní list“], maloburžoazně demokratický deník; vycházel ve Frankfurtu nad Mohanem v letech 1856—1943 (pod uvedeným názvem od roku 1866).

6 *Sedm politických požadavků* — jde o tyto body z návrhu gothajského programu:

„Německá dělnická strana žádá jako svobodný základ státu:

1. Všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo pro všechny muže od 21. roku při všech volbách do státních a obecních orgánů.
2. Přímé lidové zákonodárství s právem navrhnout i zamítnat.
3. Všeobecnou brannou povinnost. Lidovou obranu místo stálého vojska. O válce a míru rozhoduje lidové zastupitelstvo.
4. Zrušení všech výjimečných zákonů, zvláště tiskového, spolčovacího a shromažďovacího zákona.
5. Lidové soudy. Bezplatné soudní řízení.

Německá dělnická strana žádá jako duchovní a mravní základ státu:

1. Všeobecnou a rovnou výchovu lidu státem. Všeobecnou povinnou školní docházku. Bezplatné vyučování.
2. Svobodu vědy. Svobodu svědomí.“

7 *Liga míru a svobody* — buržoazní pacifistická organizace, založená roku 1867 ve Švýcarsku řadou maloburžoazních republikánů a liberálů (za aktivní účasti Victora Huga, Giuseppe Garibaldiho aj.). V letech 1867—1868 působil v Lize Michail Bakunin. Na počátku své činnosti se Liga pokusila pod vlivem Bakuninovým využít pro své cíle dělnického hnutí. Prohlašovala, že je možno skoncovat s válkou vytvořením „Spojených států evropských“, a tak vyvolávala v masách falešné iluze a odváděla proletariát od třídního boje.

8 Ferdinand Lassalle, „Arbeiterlesebuch“ [„Dělnická čítanka“], Frankfurt nad Mohanem 1863, str. 5. Lassalle uvádí na této stránce citát o mzdovém „železném ekonomickém zákonu“, jak ho zformuloval ve své brožuře „Offnes Antwortschreiben an das Central-Comité zur Berufung eines Allgemeinen Deutschen Arbeitercongresses zu Leipzig“ [„Otevřený dopis ústřednímu výboru ke svolání všeobecného německého dělnického sjezdu v Lipsku“], Curych 1863, str. 15—16.

9 Viz Karel Marx, „Kapitál“, díl I, [zde](#).

10 Wilhelm Bracke, „Der Lassalle'sche Vorschlag“ [„Lassallův návrh“], Brunšvik 1873.

11 Mínil se tu „Bída filosofie“ a „Manifest Komunistické strany“ (viz Marx-Engels, Spisy 4, [zde](#) a [zde](#)).

12 Engels tu naráží na Bakuninovy výroky v knize „Gosudarstvennost' i anarchija“ [„Státnost a anarchie“], Úvod, díl II; kniha vyšla ve Švýcarsku roku 1873. Na neopodstatněnost Bakuninových obvinění poukázal Marx v konspektu jeho knihy (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 18, čes. vyd. 1966, str. 615 až 646).

13 „*Demokratisches Wochenblatt*“ [„Demokratický týdeník“] — dělnický list, který vycházel od ledna 1868 do září 1869 v Lipsku za redakce Wilhelma Liebknechta. Od prosince 1868 se stal orgánem maloburžoazně demokratického Svazu německých dělnických spolků, v jehož čele stál August Bebel. Zpočátku byl do jisté míry pod maloburžoazním vlivem lidové strany. Ale díky Marxovu a Engelsovu úsilí začal brzy bojovat proti lassallovštině, propagovat myšlenky Internacionály a otiskovat její nejdůležitější dokumenty. Při založení Sociálně demokratické dělnické strany sehrál významnou roli. Na eisenaušském sjezdu roku 1869 byl prohlášen za ústřední orgán Sociálně demokratické dělnické strany a přejmenován na „Volksstaat“ (viz poznámku 4).

Poznámky k programu německé dělnické strany*

I

1. „Práce je zdrojem veškerého bohatství a veškeré kultury, a protože užitečná práce je možná jen ve společnosti a prostřednictvím společnosti, náleží výtěžek práce nezkráceně, rovným právem, všem členům společnosti.“

První část odstavce: „Práce je zdrojem veškerého bohatství a veškeré kultury.“

Práce *není* zdrojem veškerého bohatství. Příroda je právě tak zdrojem užitečných hodnot (a z těch se přece skládá věcné bohatství!) jako práce, která sama je jen projevem jedné přírodní síly, lidské pracovní síly. Onu frázi najdeme ve všech slabikářích a je správná potud, pokud se *předpokládá*, že se při práci používá příslušných předmětů a prostředků. Socialistický program nesmí však dopustit, aby se takovými buržoazními frázemi zamlčovaly *podmínky*, které jirn teprve dodávají smysl. Jen pokud^[a] se člověk k přírodě, prvnímu zdroji všech pracovních prostředků i pracovních předmětů, chová předem jako vlastník a nakládá s ní, jako by mu patřila, potud se jeho práce stává zdrojem užitečných hodnot, tudíž i bohatství. Buržoazie má velmi dobré důvody k tomu, aby přisuzovala práci *nadpřirozenou tvůrčí sílu*; neboť právě z přírodní podmíněnosti práce vyplývá, že člověk, který nemá jiné vlastnictví než svou pracovní sílu, musí být za každého společenského a kulturního stavu otrokem jiných lidí, kteří si přivlastnili předmětné podmínky práce. Může pracovat jen s jejich svolením a tedy také jen s jejich svolením žít.

Nechme však tuto větu, jak leží a běží, či spíše jak kulhá. Jaký závěr bychom čekali? Zřejmě tento:

„Protože práce je zdrojem veškerého bohatství, nemůže si ani ve společnosti nikdo přivlastnit bohatství jinak než jako produkt práce. Nepracuje-li tedy sám, žije z cizí práce a přivlastňuje si také svou kulturu na účet cizí práce.“

Místo toho je slovy „a protože“ přišroubována druhá věta a z té se potom, a ne z první věty, vyvozuje závěr.

Druhá část odstavce: „Užitečná práce je možná jen ve společnosti a prostřednictvím společnosti.“

Podle první věty je práce zdrojem veškerého bohatství a veškeré kultury a bez práce není tedy možná ani společnost. Nyní však se naopak dovídáme, že „užitečná“ práce není možná bez společnosti.

Právě tak by se dalo říci, že jen ve společnosti se může neužitečná, dokonce i obecně škodlivá práce stát výdělečnou činností, že jen ve společnosti se dá žít ze zahálky atd. atd. — zkrátka opsat celého Rousseaua.

A co je „užitečná“ práce? Co jiného než práce, která přináší zamýšlený užitečný efekt. Divoch — a člověk se stal divochem, když přestal být opicí — který zabíjí zvěř kamenem, který sbírá plody atd., koná užitečnou práci.

Za třetí, závěr: „A protože užitečná práce je možná jen ve společnosti a prostřednictvím společnosti — náleží výtěžek práce nezkráceně, rovným právem, všem členům společnosti.“

Pěkný závěr! Je-li užitečná práce možná jen ve společnosti a prostřednictvím společnosti, náleží výtěžek práce společnosti — a na jednotlivého dělníka se z něho dostane jen to, čeho už není třeba k udržování „podmínky“ práce, totiž společnosti.

Touto větou se skutečně také odjakživa oháněli zastánci^[b] každého daného společenského řádu. Napřed přijdou nároky vlády se vším, co se na ni nalepilo, neboť vláda je společenský orgán k udržování společenského pořádku; potom přijdou nároky různých druhů soukromých vlastníků^[c], neboť různé druhy soukromého vlastnictví tvoří základy společnosti atd. Vidíme, že se takovéto prázdné fráze dají kroutit a obracet podle libosti.

Poněkud rozumnou souvislost mají první a druhá část odstavce jen v tomto znění:

„Zdrojem bohatství a kultury se práce stává jen jako společenská práce“ nebo, což je totéž, „ve společnosti a prostřednictvím společnosti“.

Tato věta je bezesporu správná, neboť izolovaná práce (jejíž věcné podmínky předpokládáme), i když může také tvořit užité hodnoty, nemůže vytvářet ani bohatství, ani kulturu.

Ale právě tak nesporná je i druhá věta:

„Tou měrou, jak se práce vyvíjí společensky a stává se tím zdrojem bohatství a kultury, vyvíjí se i chudoba a zbídačení dělníků a bohatství a kultura nedělníků.“

To je zákon celých dosavadních dějin. Proto místo povšechných frází o „práci“ a o „společnosti“ se tu mělo jasně ukázat, jak se nakonec v nynější kapitalistické společnosti vytvořily materiální atd. podmínky, které dělníkům umožňují a nutí je, aby tuto historickou^[d] kletbu zlomili.

Celý tento stylisticky i obsahově pochybený odstavec je tu ale fakticky jen k tomu, aby mohlo být lassallovské heslo o „nezkráceném výtěžku práce“ vepsáno na prapor strany. K „výtěžku práce“, k „rovnému právu“ atd. se ještě vrátíme, neboť totéž se v poněkud jiné podobě opakuje dále.

2. „V dnešní společnosti jsou pracovní prostředky monopolem třídy kapitalistů. Tím podmíněná závislost dělnické třídy je příčinou bídy a poroby ve všech formách.“

Tato věta, vypůjčená ze stanov Internacionály¹, je v tomto „opraveném“ vydání nesprávná.

V dnešní společnosti jsou pracovní prostředky monopolem pozemkových vlastníků (na monopolu pozemkového vlastnictví se zakládá dokonce monopol kapitálu) a kapitalistů. Stanovy

Internacionály nejmenují v onom odstavci ani první, ani druhou třídu monopolních vlastníků. Mluví o „*monopolu pracovních prostředků, tj. zdrojů života*“. Dodatek „zdrojů života“ ukazuje dostatečně, že mezi pracovní prostředky je zahrnuta i půda.

Tato oprava byla provedena proto, že Lassalle, z důvodů dnes všeobecně známých, útočil *jen* na třídu kapitalistů, ale ne na pozemkové vlastníky. V Anglii nebývá kapitalista namnoze ani vlastníkem pozemků, na kterých stojí jeho továrna.

3. „Osvobození práce vyžaduje, aby pracovní prostředky byly povýšeny na společný majetek společnosti, aby veškerá práce byla organizována sdruženě a výtěžek práce spravedlivě rozdělován.“

„Aby pracovní prostředky byly povýšeny na společný majetek“ (!) má asi znamenat, „aby byly přeměněny ve společný majetek“. Ale to jen mimochodem.

Co je to „*výtěžek práce*“? Produkt práce nebo jeho hodnota? A jestliže je to hodnota, tedy jaká, celková hodnota produktu, nebo jen ta část hodnoty, kterou práce nově přidala k hodnotě spotřebovaných výrobních prostředků?

„Výtěžek práce“ je neurčitá představa, kterou Lassalle nahradil určité ekonomické pojmy.

Co je to „spravedlivé“ rozdělování?

Což netvrdí buržoové, že dnešní rozdělování je „spravedlivé“? A není to skutečně jediné „spravedlivé“ rozdělování při dnešním způsobu výroby? Řídí se ekonomické vztahy podle právních pojmů, nebo vyplývají naopak právní vztahy z ekonomických? A nemají i socialističtí sektáři nejrozmanitější představy o „spravedlivém“ rozdělování?

Abychom se dověděli, co si vlastně při této příležitosti máme představovat pod frází „spravedlivé rozdělování“, musíme s tímto odstavcem porovnat první odstavec. Třetí odstavec předpokládá společnost, v níž „pracovní prostředky jsou společným majetkem a veškerá práce je organizována sdruženě,“ a z prvního odstavce se dovídáme, že „výtěžek práce náleží nezkráceně, rovným právem, všem členům společnosti“.

„Všem členům společnosti?“ Také těm, kteří nepracují? Kde je potom „nezkrácený výtěžek práce“? Jenom pracujícím členům společnosti? Kde je potom „rovné právo“ všech členů společnosti?

„Všichni členové společnosti“ a „rovné právo“ jsou zřejmě pouhá fráze. Jádrem věci je v tom, že v této komunistické společnosti musí každý dělník dostat svůj „nezkrácený“ lassallovský „výtěžek práce“.

Vezmeme-li výraz „výtěžek práce“ především ve smyslu produktu práce, pak se sdružený výtěžek práce rovná *celkovému společenskému produktu*.

Od toho je třeba odečíst:

Za prvé: úhradu za spotřebované výrobní prostředky.

Za druhé: další část na rozšíření výroby.

Za třetí: rezervní nebo pojistný fond pro případ nehod, živelních pohrom atd.

Tyto srážky z „nezkráceného výtěžku práce“ jsou ekonomicky nutné a jejich výše se stanoví podle daných prostředků a sil, zčásti počtem pravděpodobnosti, ale nelze je vůbec vykalkulovat na základě spravedlnosti.

Zbývá druhá část celkového produktu, jež má sloužit jako spotřební prostředky.

Dříve než se rozdělí mezi jednotlivce, sráží se z ní opět:

Za prvé: všeobecné správní výlohy, které nepatří přímo^[el] k výrobě:

Tato část se hned velmi podstatně omezí ve srovnání s dnešní společností a bude se zmenšovat tou měrou, jak se bude vyvíjet nová společnost.

Za druhé: to, co je určeno k uspokojování společných potřeb, jako školy, zdravotnická zařízení atd.

Tato část hned značně vzroste ve srovnání s dnešní společností a bude se zvětšovat tou měrou, jak se bude vyvíjet nová společnost.

Za třetí: fondy pro osoby neschopné práce atd., zkrátka všechno, co dnes patří k takzvané oficiální chudinské péči.

Teprve teď se dostáváme k „rozdělování“, kterému program pod vlivem Lassallovým tak tupě věnuje všechnu pozornost, totiž k té části spotřebních prostředků, která se rozděljuje mezi jednotlivé sdružené výrobce.

„Nezkrácený výtěžek práce“ se nám už pod rukou změnil ve zkrácený, ačkoli to, oč je výrobce zkrácen jako soukromník, vrací se mu přímo nebo nepřímo jako členu společnosti.

Tak jako zmizela fráze o „nezkráceném výtěžku práce“, mizí i fráze o „výtěžku práce“ vůbec.

Ve společnosti sdružených výrobců, založené na společném vlastnictví výrobních prostředků, nesměňují výrobci své výrobky; rovněž práce vynaložená na výrobky se tu neprojevuje jako hodnota těchto výrobků, jako jejich věčná vlastnost, protože tady, na rozdíl od kapitalistické společnosti, jsou individuální práce nikoli už oklikou, nýbrž bezprostředně součástí celkové práce. Výraz „výtěžek práce“, který je i dnes třeba zavrhnout pro jeho dvojznačnost, ztrácí tak jakýkoli smysl.

Máme tu co dělat ne s takovou komunistickou společností, která se *vyvinula* na svém vlastním základě, nýbrž naopak s takovou, která právě *vychází* z kapitalistické společnosti; která tedy v každém ohledu, ekonomicky, mravně, duchovně má ještě na sobě mateřská znamení staré společnosti, z jejíhož lůna vychází. Proto dostává jednotlivý výrobce — po srážkách — přesně to, co společnosti dává. To, co jí dal, je jeho individuální množství práce. Společenský pracovní den je například součtem individuálních pracovních hodin. Individuální pracovní doba jednotlivého výrobce je ta část společenského pracovního dne, kterou dodal, jeho podíl na něm. Od společnosti dostane potvrzení, že dostal tolik a tolik práce (po srážce z jeho práce na společné fondy), a na toto potvrzení si ze společenské zásoby spotřebních prostředků vezme právě tolik, kolik stojí stejné množství práce. Totéž množství práce, jaké dal společnosti v jedné formě, dostane zpátky v jiné formě.

Platí tu zřejmě táž zásada, kterou se řídí směna zboží, pokud je to směna stejných hodnot. Obsah i forma se změnily, protože za změněných okolností nikdo nemůže dávat nic kromě své práce a protože na druhé straně nemůže do vlastnictví jednotlivce přecházet nic kromě individuálních spotřebních prostředků. Při jejich rozdělování mezi jednotlivé výrobce platí však táž zásada jako při směně zboží ekvivalentů, směňuje se stejné množství práce v jedné formě za stejné množství práce v jiné formě.

Rovné právo je tu tedy — v zásadě — stále ještě *buržoazní právo*, ačkoli zásada a praxe nejsou už na štíru, zatímco při směně zboží dochází ke směně ekvivalentů jen v průměru, a ne v každém jednotlivém případě.

Přes tento pokrok nepřekračuje toto *rovné právo* stále ještě buržoazní meze. Právo výrobců je *úměrné* práci, kterou dodávají; rovnost tkví v tom, že se měří *stejným měřítkem*, prací. Ale jeden člověk je tělesně nebo duševně zdatnější než druhý, a dodá tedy za tutéž dobu více práce nebo může pracovat déle; a práce, má-li být měřítkem, musí být určena co do rozsahu nebo co do intenzity, jinak by přestala být měřítkem. Toto *rovné právo* je nerovným právem za nerovnou práci. Neuznává třídní rozdíly, protože jeden jako druhý je jen dělníkem; uznává však mlčky nestejně individuální nadání a tím i pracovní schopnost dělníků^[f] jako přirozené výsady. *Je to tedy co do svého obsahu právo nerovnosti jako každé právo*. Co do své povahy může právo záležet jen v uplatnění stejného měřítka; ale nestejně jedince (a nebyli by to různí jedinci, kdyby nebyli nestejní) lze měřit stejným měřítkem jen potud, pokud je postavíme pod stejný zorný úhel, pokud se na ně díváme jen po určité stránce, například v tomto případě pokud na ně hledíme *jen jako na dělníky* a nevidíme-li na nich nic jiného, nedbáme-li ničeho jiného. Dále: jeden dělník je ženatý, druhý není; jeden má víc dětí než druhý atd. atd. Při stejném pracovním výkonu a tedy i stejném podílu na společenském spotřebním fondu dostává tedy jeden fakticky víc než druhý, jeden je bohatší než druhý atd. Aby se právo vyvarovalo všech těchto nesrovnalostí, muselo by být spíš nerovné než rovné.^[g]

Tyto nesrovnalosti jsou však nevyhnutelné v první fázi komunistické společnosti, která po dlouhých porodních bolestech právě vyšla z kapitalistické společnosti. Právo nemůže být nikdy na vyšším stupni než ekonomická struktura a jí podmíněný kulturní vývoj společnosti.

Ve vyšší fázi komunistické společnosti, až už jednotlivci nebudou v zotročujícím područí dělby práce a až tedy zmizí i protiklad mezi duševní a tělesnou prací; až práce nebude pouhým prostředkem k životu, nýbrž stane se sama první životní potřebou; až s všestranným rozvojem jednotlivců vzrostou i výrobní síly a všechny zdroje sdruženého bohatství potečou plným proudem — teprve pak bude možno plně překročit úzký obzor buržoazního práva a společnost bude moci vepsat na svůj prapor: Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb!

Zabýval jsem se podrobněji jak „nezkráceným výtěžkem práce“, tak i „rovným právem“ a „spravedlivým rozdělováním“, abych ukázal, jaký je to hřích, chce-li někdo jednak znovu vnucovat naší straně jako dogmata představy, které měly smysl kdysi, dnes však je to jen pár bezcenných zastaralých frází, jednak překrucuje-li se realistické pojetí, které bylo straně s takovou námahou vštípeno a nyní v ní konečně zapustilo kořeny, ideologickými právními a jinými floskulami obvyklými u demokratů a francouzských socialistů.

Nehledě k tomu, co jsem dosud vyložil, bylo vůbec chybou pokládat takzvané *rozdělování* za podstatu a klást na ně hlavní důraz.

Každé rozdělování spotřebních prostředků je jen důsledkem rozdělení výrobních podmínek samých; toto rozdělení však vyjadřuje sám charakter výrobního způsobu. Kapitalistický výrobní způsob spočívá například v tom, že věcné výrobní podmínky jsou přiděleny nedělníkům v podobě kapitálového a pozemkového vlastnictví, zatímco masy vlastní jen osobní výrobní podmínku, pracovní sílu. Jsou-li prvky výroby takto rozděleny, vyplývá z toho samo sebou nynější rozdělování spotřebních prostředků. Jsou-li věcné výrobní podmínky sdruženým vlastnictvím dělníků samých, vyplývá z toho rovněž jiné rozdělování spotřebních prostředků než dnes. Vulgární socialismus se naučil od buržoazních ekonomů (a od něho zase část demokracie) dívat se na rozdělování a

pojednávat o něm, jako by bylo nezávislé na výrobním způsobu, a líčit proto socialismus tak, jako by se točil hlavně kolem rozdělování. Jestliže však byl skutečný vztah už dávno objasněn, proč se zase vracet zpátky?

4. „Osvobození práce musí být dílem dělnické třídy, proti níž jsou všechny ostatní třídy jen jedinou reakční masou.“

První část věty je z úvodních slov ke stanovám Internacionály, ale je „opravena“. Tam se praví: „Osvobození dělnické třídy musí být dílem dělníků samých“; tady však má „dělnická třída“ osvobodit — co? „Práci“. Pochop, kdo můžeš.

Odškodněním je za to v druhé části věty citát čistě lassallovského ražení: „proti níž (dělnické třídě) tvoří všechny ostatní třídy jen jedinou reakční masu“.

V „Komunistickém manifestu“ se praví: „Ze všech tříd, které dnes stojí proti buržoazii, je skutečně revoluční třídou jen proletariát. Ostatní třídy s vývojem velkého průmyslu upadají a zanikají, proletariát je však jeho nejvlastnějším produktem.“²

Zde je buržoazie pojímána jako revoluční třída — jako nositelka velkého průmyslu — proti feudálům a středním stavům, kteří si chtějí uhájit všechny společenské pozice vytvořené zastaralými výrobními způsoby. Feudálové a střední stavy netvoří tedy *dohromady s buržoazií* jen jedinou reakční masu.

Na druhé straně je proletariát vůči buržoazii revoluční, protože, sám vyrostlý na půdě velkého průmyslu, usiluje o to, aby zbavil výrobu kapitalistického charakteru, který se buržoazie snaží upevnit na věky. Ale „Manifest“ dodává, že „střední stavy.., jsou revoluční.., vzhledem k svému nastávajícímu přechodu do řad proletariátu“.

Z tohoto hlediska je tedy opět nesmysl, že střední stavy „dohromady s buržoazií“ a nadto ještě s feudály „tvoří jen jedinou reakční masu“ proti dělnické třídě.

Volalo se snad při posledních volbách na řemeslníky, malovýrobce atd. a na *rolníky*: Tvoříte proti nám s buržoazií a s feudály jedinou reakční masu?

Lassalle znal „Komunistický manifest“ z paměti tak, jako jeho ovečky znaly spasitelské spisy, které napsal on. Zfalšoval-li tedy „Manifest“ tak hrubě, udělal to jen proto, aby zastřel svou alianci s absolutistickými a feudálními odpůrci proti buržoazii.

Ke všemu je ještě v tomto paragrafu jeho moudrost za vlasy přitažená, nijak nesouvisí se zkomoleným citátem ze stanov Internacionály. Je to tedy prostě impertinence, která jistě není proti mysli panu Bismarckovi, jedno z oněch laciných hulvátství, v jakých si libuje berlínský Marat³.

5. „Dělnická třída usiluje o své osvobození především v rámci dnešního národního státu, vědoma si toho, že nezbytným výsledkem jejího snažení, které je společné dělníkům všech kulturních zemí, bude mezinárodní sbratření národů.“

Lassalle, v rozporu s „Komunistickým manifestem“ a veškerým dřívějším socialismem, chápal dělnické hnutí z nejužšího nacionálního hlediska. Našel v tom následovníky — a to po činnosti Internacionály!

Rozumí se samo sebou, že dělnická třída, aby vůbec mohla bojovat, musí se organizovat ve své zemi *jako třída* a že bezprostředním dějištěm jejího boje je její země. Potud je její třídní boj, nikoli

svým obsahem, nýbrž, jak se praví v „Komunistickém manifestu“, „svou formou“ národní. Avšak „rámec dnešního národního státu“, například Německé říše, je sám opět zasazen ekonomicky „do rámce světového trhu“, politicky „do rámce soustavy států“. Každý obchodník ví, že německý obchod je zároveň zahraničním obchodem, a velikost pana Bismarcka tkví právě v jeho ^[h] určité *mezinárodní* politice.

A nač omezuje německá dělnická strana svůj internacionalismus? Na vědomí, že výsledkem jejího úsilí bude „mezinárodní sbratření národů“ — což je fráze vypůjčená od buržoazní Ligy míru a Svobody, která má být rovnocennou náhradou za mezinárodní sbratření dělnických tříd ve společném boji proti panujícím třídám a jejich vládám. O *mezinárodních funkcích* německé dělnické třídy tedy ani slovo! A takto má čelit své vlastní buržoazii, která se už proti ní sbratřila s buržoy všech ostatních zemí, takto má čelit mezinárodní spiklenecké politice pana Bismarcka!

Internationalismus vyznávaný v programu stojí ve skutečnosti *ještě nekonečně níže* než internacionalismus strany svobodného obchodu. Také tato strana prohlašuje, že výsledkem jejího úsilí bude prý „mezinárodní sbratření národů“. Ale také něco pro to *dělá*, aby učinila obchod mezinárodním, a vůbec se nespokojuje vědomím, že — všechny národy provozují ve svých zemích obchod.

Mezinárodní činnost dělnických tříd není vůbec závislá na existenci „Mezinárodního dělnického sdružení“. To byl jen první pokus vytvořit pro tuto činnost ústřední orgán; byl to pokus, který zanechal trvalý výsledek tím, že dal podnět, ale po pádu Pařížské komuny nedalo se už v *jeho první historické formě* dále pokračovat.

Bismarckova „Norddeutsche“ měla úplnou pravdu, když ke spokojenosti svého pána zvěstovala, že se německá dělnická strana ve svém novém programu zřekla internacionalismu.⁴

II

„Vycházejíc z těchto zásad, usiluje německá dělnická strana všemi zákonitými prostředky o svobodný stát — a — o socialistickou společnost; o zrušení námezdního systému se železným mzdovým zákonem — a — vykořisťování v jakékoli podobě; o odstranění veškeré sociální a politické nerovnosti.“

Ke „svobodnému“ státu se ještě vrátím.

Napříště má tedy německá dělnická strana věřit v Lassallův „železný mzdový zákon“! Aby tento zákon nepřišel nazmar, vykládají se nesmysly o „zrušení námezdního systému“ (správně by se mělo říci: systému námezdní práce) se „železným mzdovým zákonem“. Zruším-li námezdní práci, zruším tím ovšem také její zákony, ať už jsou „železné“, nebo jako houba. Ale Lassallův boj proti námezdní práci se točí takřka výhradně kolem tohoto takzvaného zákona. Aby tedy bylo dokázáno, že lassallovská sekta zvítězila, musí se zrušit „námezdní systém se železným mzdovým zákonem“, a nikoli bez něho.

Ze „železného mzdového zákona“ nepatří Lassallově, jak znamo, nic než slovo „železný“, vypůjčené z Goethových „věčných železných velikých zákonů“. Slovo *železný* je znamení, po němž se poznávají pravověrní. Přijmu-li však zákon s Lassallovou pečeti a tedy v jeho smyslu, pak jej musím přijmout i s jeho odůvodněním. A jaké je to odůvodnění? Jak ukázal Lange už krátce po Lassallově smrti, je to malthusiánská populační teorie⁵ (kterou Lange sám rovněž hlásal). Je-li však tato teorie správná, *nemohu* zase zrušit tento zákon, i kdybych stokrát zrušil námezdní práci,

poněvadž tento zákon pak ovládá nejen systém námezdní práce, nýbrž každý společenský systém. Právě z toho vycházeli ekonomové, když po celých padesát let a déle dokazovali, že socialismus nemůže zrušit bídu, která je *podmíněna přírodou*, nýbrž pouze ji *zevšeobecnit*, rozdělit ji stejnoměrně po celém povrchu společnosti!

Ale tohle všechno není to hlavní. I když vůbec *nepřihlížíme* k *nesprávnému* lassallovskému pojetí tohoto zákona, je skutečně pobuřujícím krokem zpět toto:

Po Lassallově smrti si v *naší* straně proklestilo cestu vědecké poznání, že *mzda* není to, čím se *zdá* být, totiž *hodnota*, respektive *cena práce*, nýbrž že je to jen maskovaná forma pro *hodnotu*, respektive *cenu pracovní síly*. Tím se jednou provždy skoncovalo s celým dosavadním buržoazním pojetím mzdy i s celou kritikou namířenou proti tomuto pojetí a jasně vyšlo najevo, že námezdnímu dělníkovi je dovoleno pracovat pro vlastní život, tj. *žít*, jen potud, pokud pracuje určitou dobu zadarmo pro kapitalistu (a tedy také pro ty, kdo se s ním příživují na nadhodnotě); že se celý kapitalistický výrobní systém točí kolem toho, aby se tato neplacená práce zvětšila prodloužením pracovního dne nebo zvýšením produktivity,^[1] větším vypětím pracovní síly atd.; že tedy systém námezdní práce je systém otroctví, a to otroctví, které je tím tvrdší, čím víc se rozvíjejí společenské výrobní síly práce, ať už dělník dostává lepší nebo horší plat. A když už tento názor získával v naší straně čím dál tím víc půdu, vracíme se zase k Lassallovým dogmatům, ačkoli nám už musí být známo, že Lassalle *nevěděl*, co je mzda, nýbrž kráčeje v šlépějích buržoazních ekonomů pokládal zdání za podstatu věci.

Je to totéž, jako kdyby mezi otroky, kteří konečně odhalili tajemství otroctví a vzbouřili se, jeden z otrokůrazil v zajetí zastaralých představ jako program vzpoury: Otroctví musí být zrušeno, protože v systému otroctví nemůže strava otroků stoupnout nad určité nízké maximum!

Už sám fakt, že zástupci naší strany se mohli dopustit tak nehorázného útoku na názor rozšířený v masách členstva, svědčí o tom, s jakou <zločinnou> lehkomyšlností, <s jakou nesvědomitostí> se pustili do sepisování kompromisního programu!

Místo neurčité fráze na konci odstavce „odstranění veškeré sociální a politické nerovnosti“ se mělo říci, že s odstraněním třídních rozdílů zmizí sama sebou veškerá sociální a politická nerovnost, která z nich vzniká.

III

„Německá dělnická strana ve snaze razit cestu řešení sociální otázky žádá zřízení výrobních družstev za státní podpory pod demokratickou kontrolou pracujícího lidu. Výrobní družstva necht' jsou v průmyslu a v zemědělství vyvolána v život v takovém rozsahu, aby z nich vzešla socialistická organizace veškeré práce.“

Po Lassallově „železném mzdovém zákoně“ spásonosný prostředek téhož proroka. „Cesta“ se „razí“ důstojným způsobem. Na místo existujícího třídního boje nastupuje fráze novinářských pisálků — „sociální otázka“, jejímuž „řešení“ se „razí cesta“. Nikoli revoluční přeměnou společnosti, nýbrž „ze státní podpory“ „vzchází“ „socialistická organizace veškeré práce“, z podpory, kterou poskytuje stát výrobním družstvům, jež „vyvolává v život“ *on*, nikoli dělníci. To je hodno Lassallový iluze, že se státní půjčkou se dá vybudovat nová společnost právě tak jako nová železnice!

Ze studu, <který ještě zbyl>, podřizuje se „státní podpora“ — „demokratické kontrole pracujícího lidu“.

Předně se „pracující lid“ v Německu skládá většinou z rolníků, a ne z proletářů.

Za druhé „demokratický“ znamená v němčině „lidovládný“. Co to však znamená „lidovládná kontrola pracujícího lidu“? A ještě k tomu u takového pracujícího lidu, který těmito požadavky, jež na stát klade, přiznává, že si je plně vědom, že ani nevládne, ani není pro vládu zralý!

Je zbytečné zabývat se tu kritikou receptu, který za Ludvíka Filipa předepsal Buchez *proti* francouzským socialistům a který přijali reakční dělníci „Atelieru“⁶. Není také hlavní kámen úrazu to, že tato specifická zázračná léčba byla dána do programu, nýbrž že se vůbec vracíme od stanoviska třídního hnutí ke stanovisku sektářského hnutí.

To, že dělníci chtějí vytvořit podmínky sdružené výroby v měřítku celé společnosti, a nejdříve u sebe, tedy v národním měřítku, znamená jen tolik, že usilují o zvrát nyníjších výrobních podmínek, a nemá to nic společného se zakládáním družstev se státní podporou. Pokud však jde o nyníjší družstva, ta mají cenu *jen* potud, pokud byla nezávisle vytvořena dělníky a nejsou ani pod ochranou vlád, ani buržoazie.

IV

Přicházíme nyní k demokratickému oddílu.

A. „Svobodný základ státu.“

Už podle II. oddílu se německá dělnická strana domáhá „svobodného státu“.

Svobodný stát — co to je?

Není vůbec cílem dělníků, kteří se zbavili omezeného poddanského rozumu, aby „osvobodovali“ stát. V Německé říši je „stát“ málem tak „svobodný“ jako v Rusku. Svoboda záleží v tom, proměnit stát z orgánu nadřazeného společnosti v orgán jí veskrze podřízený, a i dnes jsou státní formy svobodnější nebo méně svobodné podle toho, nakolik omezují „svobodu státu“.

Německá dělnická strana — aspoň přijmeme-li tento program za svůj — ukazuje, jak málo jí přešly do krve socialistické ideje; místo aby současnou společnost (a to platí i o každé příští) považovala za *základ* současného státu (nebo příštího státu, pro příští společnost), pokládá stát spíš za samostatnou bytost, která má své vlastní „*duchovní, mravní, svobodné základy*“.

A co teprve jak program pustě zneužívá výrazů „*dnešní stát*“, „*dnešní společnost*“ a jaký ještě pustší zmatek vyvolává pokud jde o stát, na který se obrací se svými požadavky!

„Dnešní společnost“ je kapitalistická společnost, která existuje ve všech kulturních zemích, více či méně zbavena středověké příměsi, více či méně pozměněna zvláštním dějinným vývojem té které země, více či méně vyspělá. Naproti tomu „dnešní stát“ se mění s hranicemi země. V pruskoněmecké říši je jiný než ve Švýcarsku, v Anglii jiný než ve Spojených státech. „Dnešní stát“ je tedy fikce.

Přes pestrou rozmanitost svých forem mají však různé státy různých kulturních zemí společné to, že všechny stojí na půdě moderní buržoazní společnosti, jen někde více, jinde méně kapitalisticky vyspělé. Mají tedy také některé podstatné rysy společné. V tomto smyslu lze mluvit o „dnešním státu“ v protikladu k budoucnosti, kdy odumře jeho nyníjší kořen, buržoazní společnost.

Ptáme se tedy: jakou přeměnou projde^[j] stát v komunistické společnosti? Jinými slovy, které ze společenských funkcí, obdobných nynějším funkcím státu, tam zbudou? Na tuto otázku lze odpovědět jen vědecky, a i kdybychom tisíckrát spojovali slovo lid se slovem stát, nepřiblížíme se k řešení problému ani o píd’.

Mezi kapitalistickou a komunistickou společností leží období revoluční přeměny jedné společnosti v druhou. Tomu odpovídá také politické přechodné období, v němž stát nemůže být ničím jiným než *revoluční diktaturou proletariátu*.

Program se však nezabývá ani touto diktaturou, ani budoucím státem komunistické společnosti.

Jeho politické požadavky nejsou nic jiného než stará světoznámá demokratická litanie: všeobecné volební právo, přímé zákonodárství, lidové právo, lidová obrana atd. Je to pouhá ozvěna buržoazní lidové strany, Ligy míru a svobody. Jsou to vesměs požadavky, které, pokud to nejsou fantasticky přehnané představy, jsou už *uskutečněny*. Jenže stát, v němž jsou domovem, neleží uvnitř hranic Německé říše, nýbrž ve Švýcarsku, ve Spojených státech atd. Tento druh „státu budoucnosti“ je *dnešní stát*, ačkoli existuje mimo „rámeček“ Německé říše.

Na jedno se však zapomnělo. Protože německá dělnická strana výslovně prohlašuje, že působí uvnitř „dnešního národního státu“, tedy svého státu, totiž pruskoněmecké říše — jinak by její požadavky byly většinou nesmyslné, neboť žádat můžeme jen to, co ještě^[k] nemáme — neměla by zapomínat na to hlavní, totiž, že všechny krásné věcíčky závisí na uznání takzvané svrchovanosti lidu a že jsou tedy na místě jen v *demokratické republice*.

Není-li odvahy^[l] — a to právem, neboť poměry nabádají k opatrnosti — žádat demokratickou republiku, jak to činily francouzské dělnické programy za Ludvíka Filipa a za Ludvíka Napoleona — nemělo se aspoň užívat úskoku, <který není ani „čestný“^[m], ani důstojný>, a žádat věci, které mají smysl jen v demokratické republice, žádat je od státu, který není nic jiného než vojenský despotismus, přikrášlený parlamentními formami, smíchaný s feudální příměsí a zároveň^[n] už ovlivňovaný buržoazií, byrokraticky podepřený a policejně hlídáný, <a tento stát dokonce ještě ujišťovat, že se domníváme, že bychom mu mohli něco takového vnutit „zákonnými prostředky“>!

Dokonce i vulgární demokracie, která v demokratické republice spatřuje tisíciletou říši a nemá potuchy o tom, že právě v této poslední státní formě buržoazní společnosti má být definitivně vybojován třídní boj — i ta je na hony vzdálena takovému demokratismu v mezích toho, co je policejně přípustné a logicky nepřípustné.

Že se „státem“ fakticky rozumí vládní stroj nebo stát, pokud tvoří vlastní organismus oddělený dělbou práce od společnosti, nasvědčují už slova: „Německá dělnická strana žádá jako *hospodářský základ státu*: jedinou progresivní důchodovou daň“ atd. Daně jsou hospodářským základem vládní mašinerie a ničeho jiného. Ve státě budoucnosti, který už existuje ve Švýcarsku, je tento požadavek zhruba splněn. Důchodová daň předpokládá různé zdroje důchodu u různých společenských tříd, tedy kapitalistickou společnost. Není tedy nic divného, že liverpoolští stoupenci finanční reformy — buržoové s Gladstonovým bratrem v čele — přicházejí s tímž požadavkem jako tento program.

B. „Německá dělnická strana žádá jako duchovní a mravní základ státu:

1. Všeobecnou a rovnou výchovu lidu státem. Všeobecnou povinnou školní docházku. Bezplatné vyučování.“

Rovnou výchovu lidu? Co si představují pod těmito slovy? Cožpak věří, že v dnešní společnosti (a jen o tu přece jde) může být výchova pro všechny třídy *rovná*? Či snad žádají, aby i vyšší třídy byly donuceny vzít zavděk tou skrovnou trochou výchovy — národní školou — která jediná se srovnává s hospodářskými poměry nejen námezdních dělníků, ale i rolníků?

„Všeobecnou povinnou školní docházku. Bezplatné vyučování.“ Všeobecná povinná školní docházka existuje dokonce i v Německu, bezplatné vyučování je zavedeno ve Švýcarsku a ve Spojených státech pro národní školy. Jsou-li v některých ze Spojených států také „vyšší“ učiliště „bezplatná“, pak to ve skutečnosti znamená, že se náklad na výchovu vyšších tříd platí z výnosu daní všech poplatníků. To platí mimochodem také o „bezplatném soudnictví“, požadovaném v odstavci A 5. Trestní soudnictví je všude bezplatné; civilní soudnictví se točí takřka výhradně kolem vlastnických sporů a dotýká se tedy jen majetných tříd. Mají snad vést své procesy na účet lidu?

Odstavec o školách měl žádat aspoň technické školy (teoretické i praktické) ve spojení s národní školou.

Naprosto k ničemu je „*výchova lidu státem*“. Stanovit všeobecným zákonem prostředky na národní školy, kvalifikaci učitelstva, učební předměty atd., a jak se děje ve Spojených státech, dozírat prostřednictvím státních inspektorů na to, aby se tyto zákonné předpisy plnily, to je něco docela jiného než jmenovat stát vychovatelem lidu! Spíš je třeba zbavit vládu, stejně tak jako církev, jakéhokoli vlivu na školu. Zvláště v pruskoněmecké říši (a nepomůže planá vytáčka, že se mluví o „státě budoucnosti“; však jsme viděli, jak se věci mají) stát naopak potřebuje být velmi drsně vychováván lidem.

Přes všechny ten demokratický halas je celý program skrz naskrz zamořen poddanskou vírou lassallovské sekty ve stát, anebo, což není o nic lepší, demokratickou vírou v zázraky, nebo ještě spíše je to kompromis mezi těmito dvěma druhy víry v zázraky, stejně vzdálenými socialismu.

„*Svoboda vědy*“ zní jeden paragraf pruské ústavy. Proč tedy zde?

„*Svoboda svědomí*“! Jestliže se tím chtěla v této době „kulturního boje“^Z připomenout liberalismu jeho stará hesla, mohlo se to udělat jen touto formou: Každý musí mít možnost uspokojovat svou náboženskou i tělesnou potřebu, aniž do toho strká nos policie. Ale dělnická strana měla při této příležitosti přece jen vyslovit, že si uvědomuje, že buržoazní „svoboda svědomí“ není nic jiného než snášet všechny možné odrůdy *náboženské svobody svědomí*, a že ona se naopak snaží osvobodit svědomí od náboženských přízraků. Neráčili se však pozvednout nad „buržoazní“ úroveň.

Končím, neboť dodatek, který nyní v programu následuje, není jeho *charakteristickou* součástí. Budu tedy zcela stručný.

„2. *Normální pracovní den.*“

V žádné jiné zemi se dělnická strana neomezila na tak neurčitý požadavek, vždycky stanovila délku pracovního dne, jakou za daných okolností pokládá za normální.

„3. *Omezení ženské práce a zákaz dětské práce.*“

Úprava pracovního dne musí už obsahovat omezení ženské práce, pokud jde o délku pracovního dne, o přestávky atd.; jinak může znamenat jen vyloučení ženské práce z pracovních odvětví, která jsou pro ženský organismus zvláště zdravotně závadná nebo která jsou pro ženy mravně závadná. Mínilo-li se tohle, mělo se to říci.

„Zákaz dětské práce“! Tady bylo naprosto nutné uvést věkovou hranici.

Všeobecný zákaz dětské práce je neslučitelný s existencí velkého průmyslu, a je to proto pouhé zbožné přání.

Uskutečnit ho — kdyby to bylo možné — by bylo reakční, protože při přesně upravené pracovní době podle různých věkových stupňů a při jiných bezpečnostních opatřeních na ochranu dětí je časné spojení produktivní práce s vyučováním jedním z nejúčinnějších prostředků k přeměně dnešní společnosti.

„4. Státní dozor nad továrním, dílenským a domácím průmyslem.“

Od pruskoněmeckého státu se rozhodně mělo žádat to, aby inspektoři byli jen soudně sesaditelní; aby je každý dělník mohl udat soudu pro porušení povinnosti; aby byli jen z lékařského stavu.

„5. Úprava práce ve věznicích.“

Malicherný požadavek ve všeobecném dělnickém programu. Mělo se ovšem jasně vyjádřit, že se tím nezamýšlí žádat z konkurenční zášti, aby se se sprostými zločinci nakládalo jako s dobytkem, a zejména ne, aby byli zbaveni jediného nápravného prostředku, totiž produktivní práce. To je přece to nejmenší, co se dalo očekávat od socialistů.

„6. Účinný zákon o ručení.“

Mělo se říci, co se „účinným“ zákonem o ručení rozumí.

Mimochodem, u normálního pracovního dne se zapomnělo na tu část továrního zákonodárství, která se týká zdravotních opatření a ochranných zařízení proti nebezpečí atd. Zákon o ručení nabývá platnosti teprve tehdy, když se tyto předpisy poruší.

<Zkratka i tento dodatek se vyznačuje lajdáckou redakcí.>

Dixi et salvavi animam meam.^[ol]

Poznámky:

(čísla označují poznámky uváděné v souhrnu na konci knižního vydání, písmeny jsou značeny poznámky uvedené na jednotlivých stránkách.)

a V německém vydání z roku 1891: A pokud. (Pozn. red.)

b V německém vydání z roku 1891: obhájci. (Pozn. red.)

c V německém vydání z roku 1891: soukromého vlastnictví. (Pozn. red.)

d V německém vydání z roku 1891: společenskou. (Pozn. red.)

e V německém vydání z roku 1891 je slovo „přímo“ vynecháno. (Pozn. red.)

f V německém vydání z roku 1891 je slovo „dělníků“ vynecháno. (Pozn. red.)

g V německém vydání z roku 1891: muselo by být nerovné místo rovné. (Pozn. red.)

h V německém vydání z roku 1891 je slovo „jeho“ vynecháno. (Pozn. red.)

i V německém vydání z roku 1891 je navíc slovo „popřípadě“. (Pozn. red.)

j V německém vydání z roku 1891: jaké přeměně bude podroben. (*Pozn. red.*)

k V německém vydání z roku 1891 je slovo „ještě“ vynecháno. (*Pozn. red.*)

l V německém vydání z roku 1891: Nedá-li se. (*Pozn. red.*)

m „Čestnými“ byli nazýváni eisenachští. (*Pozn. red.*)

n V německém vydání z roku 1891 jsou slova „a zároveň“ vynechána. (*Pozn. red.*)

o Řekl jsem a duše má pokoj. (*Pozn. red.*)

* „Kritika gothajského programu“ (Marx ji nazval „Poznámky k programu německé dělnické strany“) je jedním z nejdůležitějších příspěvků k rozvíjení základních programových otázek vědeckého komunismu. Spis je vzorem nesmířitelného boje proti oportunistu. Jako Engels ve svém dopise Bebelovi, tak i Marx ve svých „Poznámkách“ zásadně, kriticky hodnotí návrh programu budoucí sloučené sociálně demokratické strany Německa.

Marxovu kritiku návrhu programu uveřejnil Engels poprvé roku 1891, přestože si to oportunističtí členové vedení strany nepřáli. „Poznámky“ i průvodní dopis Wilhelmu Brackovi vyšly v týdeníku německé sociální demokracie „Die Neue Zeit“ [„Nová doba“], čís. 18, 9. ročník, 1. sv., Stuttgart 1890—1891, s Engelsovou předmluvou (viz Marx-Engels, Spisy, sv. 22).

Z Engelsova dopisu Karlu Kautskému z 23. února 1891 vidíme, že Engels musel některé zvlášť ostré polemické formulace oslabit.

Český překlad je pořízen podle německého textu původního Marxova rukopisu tohoto dokumentu. Odchytky ve vydání z roku 1891 jsou zaznamenány v poznámkách označených písmeny. Místa, která Engels roku 1891 vynechal a nahradil tečkami, jsou v lomených závorkách < >. Rukopisný originál daroval Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS na podzim roku 1960 Marxův pravnuke Marcel Charles Longuet.

1 *Stanovy Internacionály* — „Všeobecné stanovy a organizační řád Mezinárodního dělnického sdružení“, které byly přijaty na ženevském kongresu Internacionály roku 1866. Koncem září a v říjnu 1871 připravili Marx a Engels nové vydání. Přitom byla všechna ustanovení, která pozbyla platnosti, vyškrtnuta a všechny zamýšlené změny a doplňky byly zdůvodněny v dodatku. Autentické německé vydání vyšlo roku 1871 v Lipsku (viz Marx-Engels, Spisy, Sv. 17, čes. vyd. 1965, str. 484—500).

2 Viz Marx-Engels, *Manifest komunistické strany* [zde](#).

3 Berlínským Maratem zde Marx ironicky nazývá zřejmě Wilhehna Hasselmann, šéfredaktora listu „Neuer Social-Demokrat“.

„Neuer Social-Demokrat“ [„Nový sociální demokrat“] — německý list, vycházel v Berlíně v letech 1871—1876 třikrát týdně; orgán lassallovského Všeobecného německého dělnického spolku, založeného v Lipsku roku 1863. V listě se odrážela lassallovská politika, přizpůsobování se bismarckovskému režimu a koketování s vládnoucími třídami Německa, oportunismus a nacionalismus lassallovských předáků. List vedl ze sektářských pozic systematický boj proti marxistickému vedení Internacionály a proti německé Sociálně demokratické dělnické straně; podporoval útoky bakuninovců a jiných protiproletářských směrů proti generální radě.

[4](#) Marx tu míní úvodník v „Norddeutsche Allgemeine Zeitung“ z 20. března 1875 o návrhu programu německé sociálně demokratické strany; v článku se mezi jiným říkalo, že „sociálně demokratická agitace se v mnohém ohledu stala opatrnější: zříká se Internacionály...“.

„Norddeutsche Allgemeine Zeitung“ [„Severoněmecké všeobecné noviny“] — reakční deník; v šedesátých až osmdesátých letech byl oficiálním orgánem Bismarckovy vlády; vycházel v Berlíně v letech 1861—1918.

[5](#) Jde o výroky Friedricha Alberta Langa v jeho knize „Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft“ [„Význam dělnické otázky v přítomnosti a budoucnosti“], Duisburg 1865, str. 144—161.

[6](#) „L'Atelier“ [„Dílna“] — francouzský měsíčník, orgán řemeslníků a dělníků, kteří byli pod vlivem idejí křesťanského socialismu; vycházel v Paříži v letech 1840—1850; členy redakce byli též zástupci dělníků; každé tři měsíce se volili noví.

[7](#) „Kulturní boj“ („Kulturkampf“) se nazývala v sedmdesátých letech opatření Bismarckovy vlády k laicizaci kultury, podporovaná národními liberály. Tato opatření byla namířena proti katolické církvi a straně „středu“. Strana „středu“ podporovala partikularistické a protipruské tendence úřednictva, statkářů a buržoazie malých a středních států jihozápadního Německa. V osmdesátých letech zrušil Bismarck většinu těchto opatření, aby sjednotil reakční síly.